

Designing the development model of the culture of endowment in higher education centers in line with the development of social capital

Maryam Akbari¹ | Alireza Ghasemi Zad² | Hamidreza Motamed^{3*}

1. Department of Educational Management, Kazerun Branch, Islamic Azad University, Kazerun, Iran. Email: maryaamakbari20@gmail.com
2. Department of Educational Management, Kazerun Branch, Islamic Azad University, Kazerun, Iran. Email: alirezaghasemizad@gmail.com
3. Corresponding Author, Department of Educational Management, Kazerun Branch, Islamic Azad University, Kazerun, Iran. Email: maryaamakbari20@gmail.com

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Article History:
Received November 30, 2022
Revised January 21, 2023
Accepted February 19, 2022
Published online 03 September 2023

Keywords:
Endowment culture,
Higher education,
Social norm,
Social capital.

ABSTRACT

The purpose of this study was to design a model for the development of endowment culture in higher education centers with a mixed exploratory method. The method of this research was qualitative analysis in the qualitative part and a survey in the quantitative part. Data collection tools in the qualitative section were books, articles, and interviews, and in the quantitative section, a researcher-made questionnaire. To validate the research, three methods of validity, transferability, and verifiability were used. Also, two encoders were used during coding to increase trust. In the quantitative part, the content validity method was used to evaluate the validity of the questionnaire, and Cronbach's alpha test was used to assess the reliability of the questionnaire, which was estimated to be 0.79. To analyze and analyze the data in the qualitative part, from descriptive coding methods, interpretive coding, and comprehensive content determination, and in the quantitative part from descriptive and inferential statistical techniques such as frequency, percentage, mean and standard deviation, and structural equation modeling was exploited. The results showed that the components of the endowment culture development model in higher education centers are the characteristics of endowments, management and organizational structure, educational justice, and culture building, as well as the results, confirmed the model fit from the perspective of experts.

Cite this article: Akbari, M.; Ghasemi Zad, A. & Motamed, H. (2023). Designing the development model of the culture of endowment in higher education centers in line with the development of social capital. *Social Capital Management*.10 (3), 229-243. Doi: 10.22059/jscm.2023.351890.2365

© Maryam Akbari, Alireza Ghasemi Zad, Hamidreza Motamed. Publisher: University of Tehran Press.
DOI: <http://doi.org/10.22059/jscm.2023.351890.2365>

انتشارات دانشگاه تهران

مدیریت سرمایه اجتماعی

سایت نشریه: <https://jscm.ut.ac.ir/>

شاپا الکترونیکی: ۶۲۳۳-۲۴۲۳

طراحی مدل توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با هدف توسعه سرمایه اجتماعی

مریم اکبری^۱ | علی‌رضا قاسمی‌زاد^۲ | حمیدرضا معتمد^{۳*}

۱. گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کازرون، کازرون، ایران. رایانامه: maryaamakbari20@gmail.com

۲. گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کازرون، کازرون، ایران. رایانامه: Alirezaghasemizad@gmail.com

۳. نویسنده مسئول، گروه مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کازرون، کازرون، ایران. رایانامه: Hrmotamed@yahoo.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ‌های مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۰۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۱/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۳۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۶/۱۲

کلیدواژه:

آموزش عالی،

سرمایه اجتماعی،

فرهنگ وقف،

هنجار اجتماعی.

هدف این مطالعه طراحی مدل توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با هدف توسعه سرمایه اجتماعی به روش آمیخته اکتشافی بود. روش این تحقیق در بخش کیفی تحلیل مضمون و در بخش کمی پیمایشی و ابزارهای گردآوری داده‌ها در بخش کیفی مصاحبه و در بخش کمی پرسشنامه محقق ساخته بود. جهت اعتباریابی تحقیق از سه روش قابلیت اعتبارپذیری، قابلیت انتقال‌پذیری، و قابلیت تأییدپذیری بهره گرفته شد. همچنین، برای افزایش اعتماد، در جریان کدگذاری‌ها از دو کدگذار استفاده شد. در بخش کمی نیز برای بررسی روایی پرسشنامه از روش اعتبار محتوا و جهت سنجش پایایی پرسشنامه از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شد که میزان ۰/۷۹ به دست آمد. به منظور تجزیه و تحلیل و بررسی داده‌ها در بخش کیفی از روش‌های کدگذاری توصیفی، کدگذاری تفسیری، و تعیین مضمون فراگیر و در بخش کمی نیز از تکنیک‌های آماری توصیفی و استنباطی همچون فراوانی، درصد، میانگین، انحراف معیار، و مدل‌یابی معادلات ساختاری بهره گرفته شد. نتایج نشان داد مؤلفه‌های مدل توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی عبارت‌اند از: ویژگی‌های واقفین، مدیریت و ساختار سازمانی، عدالت آموزشی، و فرهنگ‌سازی. همچنین نتایج برازش مدل را از دیدگاه صاحب‌نظران مورد تأیید قرار داد.

استناد: اکبری، مریم؛ قاسمی‌زاد، علی‌رضا و معتمد، حمیدرضا (۱۴۰۲). طراحی مدل توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با هدف توسعه سرمایه اجتماعی. مدیریت سرمایه اجتماعی، ۱۰ (۳) ۲۲۹-۲۴۳.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jscm.2023.351890.2365>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

© علی شریعت‌نژاد، رضوان متنی.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jscm.2023.351890.2365>

مقدمه

یکی از شاخص‌های سنجش سرمایه اجتماعی میزان کمک‌های ضروری در قالب همبستگی اجتماعی است (نظری سرمایه و همکاران، ۱۳۹۹). از این جهت، میزان مبادرت به وقف می‌تواند ملاکی جهت سنجش سرمایه اجتماعی باشد. زیرا قریب به اتفاق موقوف‌علیهم از کسانی هستند که به اموال وقف‌شده نیازمندند. بنابراین، رونق وقف به معنای کمک‌های ضروری است که در این صورت سطح سرمایه اجتماعی جامعه افزایش خواهد یافت. آگاهی از فرهنگ وقف در بین افراد جامعه و دیدگاه مدیران و متولیان امور وقفی در مورد آن و عوامل مؤثر بر آن می‌تواند در جهت‌دهی موقوفات و نظام فرهنگی وقف مؤثر باشد (شامحمدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۸). احسان و نیکوکاری که مبتنی بر کمک به دیگران است از برترین فضایل و صفات نیکوی انسانی است که دین اسلام نیز بدان دستور داده است: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (نحل / ۹۰). همچنین، مصلحان در هر جا و هر زمان منادی آن و خیران در طول تاریخ در انجام دادن آن کوشا بوده‌اند. در این میان، اسلام در ساماندهی به نیکوکاری پیشتاز بوده است. این ساماندهی سبب شد پدیده نیکوکاری به صورت ساختاری کامل و منحصر به فرد درآید و حالتی بینابین فردی و سازمانی، تکلیف و کار داوطلبانه بیابد و به شیوه‌ها و سازوکارهای متنوع- مانند وقف، زکات، کمک‌های داوطلبانه- تحقق پیدا کند. در این میان، یکی از کارهای نیکو و شایسته که هم‌چون صدقه جاریه باقی می‌ماند و آثار و برکات آن نصیب افراد جامعه می‌شود سنت حسنه «وقف» است. فرهنگ وقف نمادی از روح خیرخواهی، تعاون، هم‌زیستی، و عطوفت انسانی و برخاسته از ایده والا و ایمان است (لطف‌عطا، ۱۳۹۹). مقوله وقف به عنوان یک سنت قدیمی و مهم در بین اقوام و ادیان و ملل مختلف به دلیل حس نوع‌دوستی و عشق و علاقه به یک‌دیگر به صورت فطری وجود داشته و همواره افرادی حاضر شده‌اند بخشی از ثروت و دارایی خود را به بهره‌مندی عمومی و اختصاصی گروهی از آحاد جامعه اختصاص دهند. مردم مسلمان کشور ایران نیز با تکیه بر فرهنگ اسلامی و به منظور تقرب الهی به وقف توجهی ویژه از خود نشان داده‌اند (شهابی، ۱۳۹۷).

وقف کردن یک هنجار اجتماعی محسوب می‌شود. بنابراین، هر عاملی که سبب شود این هنجار در جامعه رونق گیرد به انباشت سرمایه اجتماعی کمک خواهد کرد. مثلاً، ارج نهادن به مقام واقفین به طرق مختلف یا تبیین برکات معنوی و آثار اقتصادی- اجتماعی وقف برای عموم می‌تواند تمایل افراد به وقف کردن را افزایش دهد و این هنجار اجتماعی را بیش از پیش رواج دهد و سبب افزوده شدن بر سطح سرمایه اجتماعی موجود شود (طاهری‌دمنه و حیدری دارانی، ۱۳۹۷: ۴۵). بنابراین، بین وقف و سرمایه اجتماعی تعامل و ارتباطی دوسویه برقرار است. از یک طرف، سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از نهادها و روابط و هنجارهایی است که کیفیت و کمیت تعاملات اجتماعی یک جامعه را شکل می‌دهند و از سوی دیگر وقف به عنوان یک نهاد حقوقی و اجتماعی از مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی یک جامعه محسوب می‌شود. از این رو هر چه این عمل خداپسندانه در جامعه افزایش بیشتری یابد و این نهاد بیشتر تقویت شود بر انباشت سرمایه اجتماعی بیشتر افزوده خواهد شد. زیرا با توجه به اینکه مهم‌ترین سرمایه اجتماعی روابط اجتماعی در جامعه است، عمل وقف می‌تواند بر دامنه این ارتباطات و تعاملات بیفزاید (ملک‌زاده و ناصری، ۱۳۹۹: ۱۴۷).

با توجه به اینکه در جوامع اسلامی دین‌داری و تعهد دینی یکی از شاخص‌ها و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی است، وقف به عنوان یک عمل دینی و خیرخواهانه می‌تواند در افزایش مشارکت اجتماعی، انسجام و همبستگی، و احساس مسئولیت اجتماعی شهروندان نقش داشته باشد. از سوی دیگر، هر عاملی که این سنت حسنه را قوت بخشد مشارکت مذهبی را تقویت می‌کند. بنابراین رابطه‌ای دوطرفه بین وقف و سرمایه اجتماعی دیده می‌شود که به واسطه مشارکت‌های مذهبی و انجام دادن رفتارهای معنوی و اخلاقی شکل گرفته است. در نتیجه، وقف از این منظر نیز به انباشت سرمایه اجتماعی کمک می‌کند. از این جهت، سرمایه اجتماعی باعث تقویت این سنت حسنه می‌شود. تعهدات و انتظارات از جمله اجزای سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند. وقف کردن تعهداتی را موجب می‌شود که از مصادیق بارز آن تعهدات واقف و متولی و سازمان اوقاف در زمینه مال موقوفه و موقوف‌علیهم است و انتظاراتی را برمی‌انگیزد که انتظار واقف و موقوف‌علیهم در عمل دقیق به وقف‌نامه از آن جمله است (افضل‌خانی و علی‌پور، ۱۴۰۰). بنابراین، وقف کردن با ایجاد تعهدات و انتظارات اجتماعی جدید به میزان سرمایه اجتماعی می‌افزاید. سرمایه اجتماعی از یک سو نوعی سرمایه است و دارای آثار اقتصادی مثبت است و از سوی دیگر اجتماعی است؛ یعنی

مشمول بر تعاملات غیر بازاری و مردمی است که در حال اجتماعی شدن هستند. با این تعریف، وقف نیز نوعی سرمایه اجتماعی به حساب می‌آید. زیرا با انجام دادن عمل وقف مجموعه‌ای از تعاملات میان واقف، موقوف‌علیهم، متولی، و سازمان اوقاف و تعاملات درونی بین خود موقوف‌علیهم برقرار می‌شود. بنابراین، رونق این کار خیر به معنای افزایش سرمایه اجتماعی موجود در جامعه است (شامحمدی و همکاران، ۱۳۹۹).

وقف در حل بسیاری از مشکلات جامعه می‌تواند نقش مهمی ایفا کند. از همین رو، باید به سمت‌وسویی کشیده شود که نیازهای واقعی و اساسی جامعه را حل کند. پرواضح است که فعلیت یافتن توانایی‌های وقف در افزایش سرمایه انسانی، سرمایه اجتماعی، تعدیل نابرابری‌های درآمدی، کاهش فقر در جامعه، و سایر آثار مثبت آن نیازمند گسترش «فرهنگ وقف در جامعه» و طراحی شیوه‌ها و روش‌های جدید برای جذب اعضای جامعه با هدف تحقق این سنت نیکو است. لازم است زمینه‌های جدیدی که مورد نیاز جامعه است، از جمله وقف بر پژوهش و تولید علم و فناوری، طراحی و به واقفان عرضه شود. همان‌طور که روند جهانی بودجه آموزش عالی در چندین حساب در پایان قرن بیستم میلادی تغییر کرده است، وابستگی کامل به حمایت دولت دیگر امکان‌پذیر نیست و مفهوم به‌اشتراک‌گذاری هزینه‌ها بیشتر واقع‌گرایانه است. دانشگاه‌ها نیازمند تأمین مالی زیادی برای اهداف اساسی، مانند تأمین مالی محققان و دانش‌آموزان، و نیز هزینه‌های مدیریت و کارکنان دانشگاه‌ها هستند. بنابراین، به جایگزینی دیگری از منابع برای پایداری مالی بلندمدت نیاز دارند.

گزارش فعالیت‌های دانشگاه‌های برتر دنیا حاکی است، قسمت عمده هزینه‌های دانشگاه‌های بزرگ جهان توسط افراد خیر تأمین می‌شود؛ طوری که این سرمایه‌ها تکیه‌گاه مهمی برای برنامه‌ریزی سالیانه دانشگاه‌های برتر دنیاست. هفت دانشگاه برتر- شامل دانشگاه هاروارد، دانشگاه ییل، دانشگاه تگزاس، دانشگاه استنفورد، دانشگاه پرینستون، دانشگاه علوم و تکنولوژی «ملک عبدالله»، مؤسسه تکنولوژی ماساچوست (MIT) - دارای بیشترین میزان وقف در بین دانشگاه‌های جهان هستند. املاک وقفی چنان اهمیتی به لحاظ منبع مالی برای این دانشگاه‌ها دارند که دانشگاهی مانند هاروارد دارای معاونتی به عنوان «معاونت موقوفات» است (احمدی و عابدی، ۱۳۹۸).

دانشگاه‌ها باید خلاق باشند تا منابع مالی خود را بیابند، نه صرفاً با تکیه بر بودجه دولتی. بنابراین، نوآوری این پژوهش بدین سبب است که به‌رغم اهمیت فرهنگ وقف در جهت مدیریت و توسعه سرمایه اجتماعی، متأسفانه، در مراکز آموزش عالی ایران به اجرای فرهنگ وقف توجه چندانی نشده و به منظور تدوین الگوی مناسب عملی در این رابطه تلاش خاصی صورت نگرفته است و نتوانسته‌اند الگویی جامع از وضعیت موجود ارائه دهند که شامل همه مؤلفه‌های مدل توسعه فرهنگ وقف جهت مدیریت سرمایه اجتماعی در مراکز آموزش عالی شوند. با توجه به خلأ پژوهشی موجود و با توجه به اهمیت وقف در بهبود کارکرد و پیشرفت علمی و پژوهشی دانشگاه‌ها، این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤال است که مدل مناسب توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با هدف توسعه سرمایه اجتماعی چیست؟

مبانی نظری

به طور کلی، وقف در مؤسسات آموزشی ما سهم مهمی داشته است. اینکه در دانشگاه‌های ایران وقف نتوانست نقش مهمی داشته باشد به دو دلیل است. اول اینکه ما نتوانستیم ارزش‌های آموزش قدیم خودمان را به امروز منتقل کنیم. شاید به این علت که می‌خواستند دانشگاه را مدرن کنند و برای مدرن کردن دانشگاه‌ها به مسائل دینی توجه نداشتند. به هر ترتیب، آن‌هایی که متصدی آموزش عالی بودند نتوانستند پیوندی میان دانشگاه و سنت و ارزش‌های گذشته خودمان ایجاد کنند. دوم اینکه دانشگاه از مدل غربی گرفته شده است، ولی از ظاهر مدل غربی (اعوانی، ۱۳۹۶).

در دهه‌های اخیر در کشور ایران غالب دانشگاه‌های دولتی با پشتوانه دولتی و بودجه سالیانه دولت شکل گرفتند. اغلب بودجه مالی این دانشگاه‌ها از خزانه تأمین می‌شود. در بین دانشگاه‌های سراسری مثلاً دانشگاه تهران از پاره‌ای وقفیات برخوردار است و می‌تواند قسمتی از بودجه خود را از محل موقوفات تأمین و صرف رشد علمی این دانشگاه کند. در دیگر دانشگاه‌ها نیز که کاملاً به پشتوانه دولتی وابسته‌اند، با افت‌وخیز مسائل اقتصادی کشور، منبع مالی این دانشگاه‌ها و در نتیجه وضعیت علمی و فناوری

آن‌ها دچار آسیب می‌شود. در دهه هشتاد دانشگاه‌های دولتی بسیاری شکل گرفتند که اساس و ساختار آن‌ها بودجه دولتی است؛ بدون آنکه وقفیات و منابع مالی برای این مؤسسات در نظر گرفته شده باشد. علاوه بر دانشگاه‌های سراسری و دولتی و نیمه‌دولتی، دانشگاه‌های خصوصی، هم‌چون دانشگاه آزاد اسلامی، نیز ایجاد شدند. دانشگاه آزاد در سراسر ایران به صورت واحدهای کوچک و بزرگ و غیره تکثیر یافت. گرچه از این نهاد آموزشی به عنوان موقوفه یاد می‌شود، سازوکار وقفیات آن مشخص نیست. عمده منبع مالی این دانشگاه و دیگر دانشگاه‌های خصوصی بر اساس شهریه دانشجویان شکل گرفته و هزینه جاری آن‌ها از محل پرداخت شهریه دانشجویان تأمین می‌شود. رقابت دانشگاه‌های مختلف در پذیرش دانشجو و کاهش تراکم جمعیتی متقاضیان ورود به دانشگاه‌ها این قبیل دانشگاه‌ها را در تأمین منابع مالی با مشکل روبه‌رو کرد. در نتیجه، این دانشگاه‌ها دو رویه را در پیش گرفتند که هر دو موجبات کاهش کیفی سطح آموزشی دانشگاه‌ها و نظام آموزشی را فراهم خواهد آورد. اول آنکه بسیاری از دانشگاه‌های خصوصی سعی در توسعه و ایجاد مقاطع تحصیلات تکمیلی و پذیرش بی‌رویه دانشجویان در مقاطع ارشد و دکترا کردند و از سوی دیگر در رقابت با مراکز آموزشی هم‌جوار خود اقدام به پایین آوردن سطح ارزشیابی و آموزشی خویش کردند تا بتوانند دانشجویان بیشتر و در نهایت درآمد بیشتری جذب کنند (چاهیان بروجنی، ۱۳۹۷).

توسعه فرهنگ وقف برای تأمین مالی نظام آموزش و پرورش در چند دهه قبل در کشورهای مسلمان و غیر مسلمان آغاز شد. با وجود اینکه شرایط مختلفی توسط این کشورها مورد استفاده قرار گرفت، با اهداف مشابه با وقف همکاری می‌کنند و کمک‌های مالی برای اهداف خود در کمک به نیازمندان را جمع‌آوری می‌کنند و در عین حال هدف آن‌ها تقویت زندگی استاندارد جامعه است. بر این اساس، نظام وقف، به‌عنوان یک کلید برجسته برای تقویت اقتصاد کشور می‌باشد (Harun et al., 2016: 151).

تاریخ نشان می‌دهد که توسعه فرهنگ وقف از طریق نهادهای مختلف آموزشی، مساجد، دانشگاه‌ها، مدارس / مراکز / کالج‌های اسلامی، کتابخانه‌ها، خوابگاه‌ها، به‌عنوان یک منبع، انجام می‌شود. در واقع، تعداد قابل توجهی از دانشگاه‌های مبتنی بر وقف و تأسیسات برنامه‌های آموزشی و فعالیت‌های علمی و حرفه‌ای (به‌ویژه خدمات رفاهی آن‌ها) را تأسیس کرده‌اند و به طور مداوم از این تأسیسات نگهداری می‌شوند. دنیای غرب دارای دانشگاه‌های زیادی است که تحت مفهوم سرمایه‌گذاری تأسیس شده‌اند. معروف‌ترین نمونه‌ها عبارت‌اند از: دانشگاه‌های آکسفورد و کمبریج در بریتانیا و دانشگاه‌های هاروارد و ییل در ایالات متحده آمریکا (Dzuljastri, 2016: 35).

بر اساس آمار شورای کمک به آموزش، در سال ۲۰۱۶ میلادی، به میزان ۴۱ میلیارد دلار کمک داوطلبانه از سوی بخش خصوصی به مؤسسات آموزش عالی آمریکا پرداخت شده است که بیش از ۲٫۳ میلیارد دلار آن به تحقیقات در علوم پایه اختصاص داده شده است. این امر باعث می‌شود این بخش کمتر وابسته به هر یک از منابع مالی باشد. مفهوم دانشگاه مبتنی بر درآمد نیز از سوی کالج‌های آکسفورد و کمبریج مطرح شده است که به طور عام به نام آکسبریج نامیده می‌شوند که شامل شرکت‌های بزرگ خیراتی هستند. این کالج‌ها از زمان تأسیس با مزایای مالی بخش خصوصی پشتیبانی شده‌اند. رئیس کالج و همراهان منصوب آن احزاب مسئولیت‌پذیری در روند انجام دادن اداره امور هستند و افراد شایسته‌ای هستند که تلاش می‌کنند تا هدف خیریه را برآورده سازند و اغلب از بنیاد حمایت می‌کنند (Mohd Fuad, 2019). ایده سرمایه‌گذاری در واقع بسیار نزدیک به وقف است. وقف حمایت مالی اساسی از موفقیت و توسعه مؤسسات آموزشی در زمان خاص را فراهم کرده است. در مصر، دانشگاه الازهر که به عنوان محبوب‌ترین مؤسسه آموزشی وقف خدمت می‌کند از زمان تأسیس (۱۲۴۹ - ۱۲۶۰ م) تحصیل رایگان برای همه دانش‌آموزان محلی و بین‌المللی ارائه کرده است؛ از جمله تسهیلات مسکن، کمک‌هزینه‌ها، حقوق و دستمزد برای استادان و کارکنان. گفتنی است دانشجویان مالزی نیز پس از اتمام تحصیلات خود یک بلیط هوایی رایگان برای بازگشت به مالزی دریافت می‌کنند. علاوه بر دانشگاه الازهر، دانشگاه‌های بسیار دیگری در سایر کشورها وجود دارند که از دارایی‌های وقف بهره‌مند می‌شوند؛ مانند دانشگاه القوین در مراکش، دانشگاه المنتسیریه در عراق، و دانشگاه کوردوا در اسپانیا، همچنین دانشگاه پادشاه عبدالعزیز در امارات متحده عربی (Mahamood & Rahman, 2014: 269).

به هر حال، یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد و مسیر خوب وقف در دانشگاه‌های برجسته جهان آگاهی دانشگاه‌ها برای پذیرش وقف است. نتایج پژوهش (Romli & Mohammed, 2016) نشان داد وقف به نفع بسیاری از جنبه‌ها است و تنها به

اهداف مذهبی محدود نشده است. مثلاً به آموزش، مراقبت‌های بهداشتی، امنیت ملی، فعالیت‌های تجاری، امکانات حمل‌ونقل، پناهگاه، و غذا برای نیازمندان و فقیران نیز مربوط می‌شود. همچنین Mohamed، اشاره می‌کند که وقف یکی از دستگاه‌های بالقوه است که به دانشگاه‌ها در بخش خصوصی و عمومی کمک می‌کند.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی در مورد وقف و توسعه آن انجام شده است. اما پژوهش‌هایی که وقف فرهنگی را مورد بررسی قرار داده باشند و دانشگاه و مراکز آموزش عالی مرکز تحلیل آن‌ها باشند محدودند.

افضل‌خانی و علی‌پور (۱۴۰۰) پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی از منظر توجه به مفهوم وقف» انجام دادند. تحلیل نهایی این تحقیق که بیانگر میزان و اهمیت مؤلفه‌های وقف، بخشش، هدیه، و نذر از بعد مهارتی و شناختی و عاطفی در محتوای کتاب‌هاست از طریق آمار توصیفی صورت گرفته است.

مسعودی‌پور (۱۴۰۰) پژوهشی با عنوان «شناسایی و اولویت‌بندی راهبردهای بازاریابی وقف برای ترویج و توسعه فرهنگ وقف» انجام داد. بدون شک موفقیت سازمان‌های خیریه برای جذب منابع از خیرین در گرو استفاده مناسب از ابزار بازاریابی است. این پژوهش درصدد است تا ضمن تبیین مفهومی بازاریابی وقف و راهبردهای کلیدی برای بازاریابی وقف را شناسایی و رتبه‌بندی کند. برای این کار، در فاز نخست از طریق مصاحبه با خبرگان مهم‌ترین راهبردهای بازاریابی وقف شناسایی شد. در گام دوم با استفاده از تکنیک AHP اقدام به رتبه‌بندی راهبردها شد. اصلاح تصویر سازمان اوقاف و افزایش اعتماد به آن، توجه دادن واقفین بالقوه و خیرین به نیت‌های جدید، اصلاح و ارتقای فرایندهای اجرایی انجام دادن وقف در اداره‌های اوقاف، طراحی سازوکارهای اجرایی قالب‌های جدید وقف، و استفاده از شیوه‌های نوین برای تبلیغ وقف به ترتیب به عنوان پنج راهبرد مهم در بازاریابی وقف به منظور ترویج وقف در کشور شناسایی شدند.

شامحمدی و همکارانش (۱۳۹۹) پژوهشی با عنوان «تدوین و تبیین الگوی مدیریت توسعه فرهنگ وقف با تأکید بر سرمایه اجتماعی: در افق ۱۴۰۴» انجام دادند. یافته‌های تحقیق در بخش کیفی نشان داد الگوی مدیریت توسعه فرهنگ وقف دارای ۲ بعد و ۱۸ مؤلفه است. مؤلفه‌ها شامل «شبکه‌های شغلی»، «شبکه‌های محلی»، «شبکه‌های ملی»، و «شبکه‌های بین‌المللی» مربوط به بعد «شبکه‌های اجتماعی» و «صداقت، حمایت اجتماعی، نهادینه شدن قوانین، مسئولیت‌پذیری، عدالت، همکاری و همدلی، اعتماد، رضایت، همبستگی، تعهد و تعلق، اخلاق، کنش متقابل، انسجام و احترام به هم» مربوط به بعد «هنجارهای اجتماعی» از مقوله کلی توسعه مدیریت فرهنگ وقف بود.

ملک‌زاده و ناصری (۱۳۹۹) پژوهشی با عنوان «وقف علمی و تأثیر آن در توسعه فرهنگی بیرجند» انجام دادند. یافته‌های حاصل از این بررسی نشان می‌دهد که هویت فرهنگی این شهر برآیند تکوین و توسعه گونه‌های مختلف وقف علمی در قالب‌های سنتی و مدرن است. دستاورد دیگر این بررسی حاکی از تنوع پایگاه اجتماعی و جنسیتی واقفان علمی در منطقه است که این امر نیز مبین ظرفیت‌های این خطه از نظر سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی است.

اسمیت^۱ (۲۰۲۲) در پژوهشی با عنوان «وقف برای پیشرفت اجتماعی» به بررسی مسائل و قواعد مشارکت و وقف پرداخته است و بیان می‌کند که هر کسی می‌تواند پول خود را به یک روش منطقی و واقعاً باارزش خرج کند. حتی اهدای مبالغ نسبتاً کم دارای اثربخشی متفاوتی است و در صورتی که مبالغ زیادی باشد می‌تواند پیامدهای بیشتری برای اجتماع داشته باشد.

روسرک^۲ و همکارانش (۲۰۲۱) در تحقیقی با عنوان «کاربرد منابع مالی موقوفه» بیان می‌کنند مجمع کتابخانه‌ای امریکا نمی‌تواند مسئولیت‌ها و وظایف کنونی خود را بدون یک ساختار تقویت‌شده مالی حفظ کنند. نیاز به کتابخانه‌ها برای یک مجمع کتابخانه ملی مؤثر و قوی همیشه در حال افزایش است. بنابراین باید بر اساس نیازها و محدودیت‌های واقعی از منابع مالی موقوفه استفاده کنیم.

1. Smit

2. Rothrock

فرا^۱ و همکارانش (۲۰۲۰) پژوهشی با عنوان «مسائل و نقش اقتصادی وقف در مؤسسه آموزش عالی: تجربه مالزی» انجام دادند. در اوایل سال ۱۹۸۰ هزینه‌های دولت مالزی، برای آموزش و پرورش بالاترین میزان در آسیای شرقی و بالاتر از میانگین تولید ناخالص داخلی^۲ بود. وقف در مالزی یکی از منابع مالی بزرگ است که به طور کامل مورد بررسی قرار نگرفته است. در این مقاله با استفاده از روش کیفی از طریق تحلیل محتوا به بررسی مسائل و نقش اقتصادی وقف در مالزی، به‌ویژه در مؤسسه آموزش عالی (HEI) پرداخته شده است و سعی در بررسی چگونگی توانمندسازی صندوق وقف در زمینه آموزش است. محد حنیفه^۳ (۲۰۲۰) پژوهشی با عنوان «عملکرد مالی و پایداری در مؤسسات وقف مالزی» انجام داد. این مقاله با هدف سنجش عملکرد مالی و پایداری در نهاد و شرکت‌های خصوصی وقف مالزی انجام شد. بررسی عملکرد و پایداری آن می‌تواند برای ارزیابی وجود دائمی وقف مفید باشد. این یافته‌ها بینش مفیدی در مورد عملکرد مالی و پایداری نهادها و شرکت‌های خصوصی وقف برجسته می‌کند و لزوم سیاست‌گذاران در مالزی و سایر کشورهای مسلمان را مورد توجه قرار می‌دهد تا به مسئولیت‌پذیری همه‌جانبه مؤسسات وقف برای اطمینان از احیای منظم وقف توجه کنند. گوستینا^۴ و احسان (۲۰۲۰) پژوهشی با عنوان «مدیریت دانشگاه از طریق دارایی‌های وقف: شواهدی از اندونزی» انجام دادند. وقف و آموزش در طول تاریخ تفکیک‌ناپذیر است. بدون تردید درست است که وقف یکی از تولیدکنندگان پیشرفت آموزش در اسلام بوده است، بسیاری از دانشگاه‌ها در سراسر جهان وجود دارند که توسط دارایی وقف پشتیبانی و تأمین می‌شوند. دانشگاه الازهر که از قرن ۱۰ تأسیس شده است از طریق دارایی‌های وقف تأمین می‌شود. جالب است که این دانشگاه می‌تواند برای بسیاری از دانشجویان از سراسر جهان آموزش رایگان ارائه دهد. داستان موفقیت دانشگاه الازهر در مدیریت دارایی‌های وقف ظاهراً می‌تواند باعث الهام بخشیدن به سایر کشورهای مسلمان شود. در حقیقت، اندونزی به عنوان بزرگ‌ترین جمعیت مسلمانان جهان برای توسعه دارایی‌های وقف در حمایت از آموزش عالی از پتانسیل بالایی برخوردار است. محد هانفاه^۵ و همکارانش (۲۰۲۰) پژوهشی با عنوان «سرمایه‌گذاری در توسعه املاک وقف: تجربه مالزی و سنگاپور» انجام دادند. در مالزی، وظیفه مدیریت و توسعه دارایی‌های وقف متعلق به حکومت دولتی از طریق شوراهای مذهبی اسلامی است. مشکل تأمین بودجه کافی و کارکنان ناکارآمد مانع توسعه تعداد زیادی از دارایی‌های وقف و به‌ویژه وقف زمین شده است. علاوه بر نوع سنتی مواردی مانند اجاره بلندمدت و طرح‌های مدرن و خودپرداخت توسط مقامات برای توسعه دارایی‌های وقف استفاده شده است.

روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق از نوع تحقیقات کاربردی و روش آن با توجه به اهداف پژوهش به صورت روش تحقیق آمیخته (کیفی و کمی) از نوع اکتشافی است. روش تحقیق در بخش کیفی تحلیل مضمون و در بخش کمی پیمایشی است. در مرحله اول این پژوهش که با رویکرد کیفی انجام شد بدین ترتیب که از روش مصاحبه با صاحب‌نظران، خبرگان و متخصصان علوم دینی، خیرین و واقفین و مدیران عالی دانشگاه آزاد اسلامی، بررسی پیشینه و مطالعه منابع و متون و شیوه هم‌سوسازی داده‌ها، کدهای مضامین پایه، سازمان‌دهنده کلیدی مرتبط با مؤلفه‌های توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی استخراج شد. در گام بعد، با استفاده از معیارهای اعتبارسنجی کیفی، چهارچوب اولیه تدوین شد و از نظر اعتبار بررسی و سپس در قالب ابزارهایی برای مرحله کمی آماده شد. در مرحله کمی با روش پیمایشی ابزارها تدوین شد و از نظر روایی و پایایی بررسی و سپس ابزارهای نهایی بین نمونه‌ها توزیع و داده‌های لازم برای تجزیه و تحلیل آماری مرتبط جمع‌آوری شد. در مرحله کیفی جمع‌آوری داده‌ها در سال ۱۴۰۰ صورت گرفت و شیوه جمع‌آوری داده‌ها از نوع مصاحبه نیمه‌ساختارمند بوده است. جامعه آماری پژوهش در بخش کیفی شامل صاحب‌نظران و خبرگان و متخصصان علوم دینی، خیرین و واقفین، و مدیران عالی دانشگاه آزاد اسلامی بود که اطلاعات مورد نیاز پژوهش را در اختیار داشتند؛ به تعداد ۳۰ نفر، شامل ۸ نفر از صاحب‌نظران، ۱۲ نفر از استادان دانشگاه، ۱۰ نفر از خیرین و واقفین.

1. Farra
2. OECD
3. Mohd Hanefah
4. Gustina
5. Mohd Hanefah

ابزار جمع‌آوری داده‌های کیفی پژوهش شامل مصاحبه اکتشافی و نیمه‌ساختارمند بوده است. در این زمینه، جهت تدوین سؤالات، پس از بررسی مبانی نظری و پیشینه موضوع، سؤالات اولیه مصاحبه بر مبنای اهداف پژوهش تدوین شد و سپس سه نفر از اعضای هیئت علمی که سوابق تدریس بالای ۱۰ سال داشتند انتخاب شدند و مورد مصاحبه قرار گرفتند. سپس این مصاحبه‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و از یافته‌های حاصل به عنوان راهنمایی جهت مصاحبه‌های بعدی استفاده شد و سؤالات اصلی مصاحبه طراحی شد. به شرکت‌کنندگان درباره هدف و روش مطالعه، پروسه جمع‌آوری داده‌ها، محرمانه بودن مصاحبه‌ها توضیحات لازم داده می‌شد. سپس، از کسانی که موافق شرکت در این مطالعه بودند درخواست می‌شد فرم رضایت‌نامه را امضا کنند. شرکت‌کنندگان زمان مناسب برای مصاحبه‌ها را تعیین می‌کردند و افراد در محیطی خلوت مثل اتاق کار آن‌ها مورد مصاحبه قرار می‌گرفتند. مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته به صورت چهره به چهره انجام می‌شد. ابتدا سؤالات کلی در خصوص توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی برای شروع مصاحبه مطرح می‌شد و بر اساس پاسخ مشارکت‌کنندگان روند مصاحبه هدایت می‌شد. در نهایت سؤالات باز اصلی مورد استفاده در این مطالعه به شرح زیر بوده است:

- مفهوم توسعه فرهنگ وقف از نظر شما چیست؟
- چه عواملی بر توسعه فرهنگ وقف تأثیر می‌گذارد؟
- از نظر شما مؤلفه‌های توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با تأکید بر دانشگاه آزاد شامل چه مواردی است؟
- نکته دیگری هست که بخواهید اضافه کنید؟

مصاحبه‌ها با ضبط صوت ثبت می‌شد. در خصوص مدت زمان مصاحبه‌ها، هر مصاحبه به طور متوسط بین یک ساعت و سی دقیقه تا دو ساعت طول می‌کشید. اساس این مصاحبه‌ها مکتوب می‌شد. مصاحبه‌ها تا زمانی که داده‌ها اشباع شد و به تنوع داده‌ها اضافه نشد ادامه یافت. در مجموع ۳۰ نفر مورد مصاحبه قرار گرفتند و پس از آن محقق شاهد اشباع نظری داده‌ها بود. ۶ نفر (۲۰/۰ درصد) از مصاحبه‌شوندگان زن و ۲۴ نفر (۸۰/۰ درصد) مرد بودند. همچنین ۵ نفر (۱۶/۷ درصد) از مصاحبه‌شوندگان کارشناس، ۱۰ نفر (۳۳/۳ درصد) کارشناس ارشد، و ۱۵ نفر (۵۰/۰ درصد) دکتر بودند.

تحلیل داده‌های بخش کیفی به روش تحلیل مضمون گام به گام (مضامین پایه، سازمان‌دهنده، فراگیر) بر مبنای روش براون^۱ و کلارک (۲۰۰۶) که دارای شش مرحله است انجام شد. در این پژوهش، روایی درونی از طریق ارائه نتایج به دست آمده به آزمون‌شوندگان (مشارکت‌کنندگان در پژوهش) بررسی شد؛ طوری که اگر آن‌ها نیز یافته‌ها را مورد تأیید قرار دهند می‌توان نسبت به روایی پژوهش بیشتر مطمئن شد. از این رو، به منظور افزایش روایی داخلی، پس از انجام هر مصاحبه، الگوی به دست آمده از آن مرحله به افراد ارائه شد. این کار پس از مصاحبه انجام شد تا مصاحبه خالی از هر گونه پیش‌فرض و جهت‌گیری انجام شود. در زمینه روایی بیرونی یا انتقال‌پذیری نیز سعی شد با توجه به تخصص و جایگاه سازمانی هر یک از مصاحبه‌شوندگان و لحاظ کردن این موضوع در انتخاب آن‌ها احتمال انتقال مفاهیم به سایر محیط‌ها افزایش داده شود. برای سنجش پایایی در این پژوهش از روش پایایی باز آزمون استفاده شد که به میزان سازگاری طبقه‌بندی داده‌ها در طول زمان اشاره دارد.

در مرحله کمی بر اساس یافته‌های بخش کیفی پرسشنامه‌ای طراحی شد که جهت توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی تدوین شد و جهت محاسبه روایی سازه و پایایی به مرحله کمی وارد شد. اطلاعات لازم به کمک پرسشنامه طراحی شده از نمونه‌های تحقیق که شامل همه خیرین و واقفین استان فارس و مدیران سطوح عالی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی به‌ویژه دانشگاه آزاد اسلامی بود جمع‌آوری شد. جامعه آماری در بخش کمی شامل همه خیرین و واقفین استان فارس و مدیران سطوح عالی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، به‌ویژه دانشگاه آزاد اسلامی، بود که تعداد آن‌ها ۲۰۰ نفر برآورد شده است؛ شامل ۶۰ نفر از صاحب‌نظران، ۷۰ نفر از استادان دانشگاه، ۷۰ نفر از خیرین و واقفین. حجم نمونه در بخش کمی (بررسی اعتبار مدل) با توجه به جدول کوهن ۱۷۴ نفر است. نمونه‌گیری در بخش کمی به شیوه نمونه‌گیری تصادفی ساده مدنظر قرار گرفت. در بخش کمی پژوهش به منظور بررسی اعتبار مدل توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی از پرسشنامه استفاده شد. این پرسشنامه شامل ۱۰۲ سؤال است. شیوه نمره‌گذاری این پرسشنامه بر اساس طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت بود. هشت بعد اصلی این پرسشنامه

ویژگی‌های واقفین، مدیریت و ساختار سازمانی، عدالت آموزشی، فرهنگ‌سازی، تقویت ارزش‌های دینی و اجتماعی دانشگاه، برنامه‌ریزی زیربنایی، اعتمادسازی، و حذف موانع و تنگناها است.

جدول ۱. گروه‌بندی سؤالات پرسشنامه توسعه فرهنگ وقف در مراکز دانشگاه آزاد اسلامی

شماره سؤال‌ها	تعداد سؤال‌ها	ابعاد
۱ تا ۱۶	۱۶	ویژگی‌های واقفین
۱۷ تا ۲۸	۱۲	مدیریت و ساختار سازمانی
۲۹ تا ۳۹	۱۱	عدالت آموزشی
۴۰ تا ۵۶	۱۷	فرهنگ‌سازی
۵۷ تا ۶۹	۱۳	تقویت ارزش‌های دینی و اجتماعی دانشگاه
۷۰ تا ۸۰	۱۱	برنامه‌ریزی زیربنایی
۸۱ تا ۸۸	۸	اعتمادسازی
۸۹ تا ۱۰۲	۱۴	حذف موانع و تنگناها

با توجه به مصاحبه‌های انجام‌شده و نظرات به‌دست‌آمده از خبرگان، در نهایت مفاهیم استخراج‌شده شامل ۱۰۲ کد اولیه، ۲۶ مضمون پایه، و ۸ مضمون سازمان‌دهنده است که تشکیل‌دهنده مدل توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی هستند. با توجه به اینکه روش تحقیق در بخش کیفی تحلیل مضمون است، روش تحلیل داده‌ها نیز باید مطابق با این روش انتخاب شود. به این منظور، جهت تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق از روش‌های کدگذاری توصیفی، کدگذاری تفسیری، و تعیین مضمون فراگیر بهره گرفته شده است. در بخش کمی نیز از تکنیک‌های آماری توصیفی و استنباطی استفاده شده است. از شاخص‌های آمار توصیفی مانند فراوانی، درصد، میانگین، و انحراف معیار برای بررسی و تجزیه و تحلیل اطلاعات مربوط به ویژگی‌های عمومی پاسخ‌گویان استفاده شده و فرضیه‌های تحقیق نیز با استفاده از تکنیک مدلیابی معادلات ساختاری مورد بررسی قرار گرفته است.

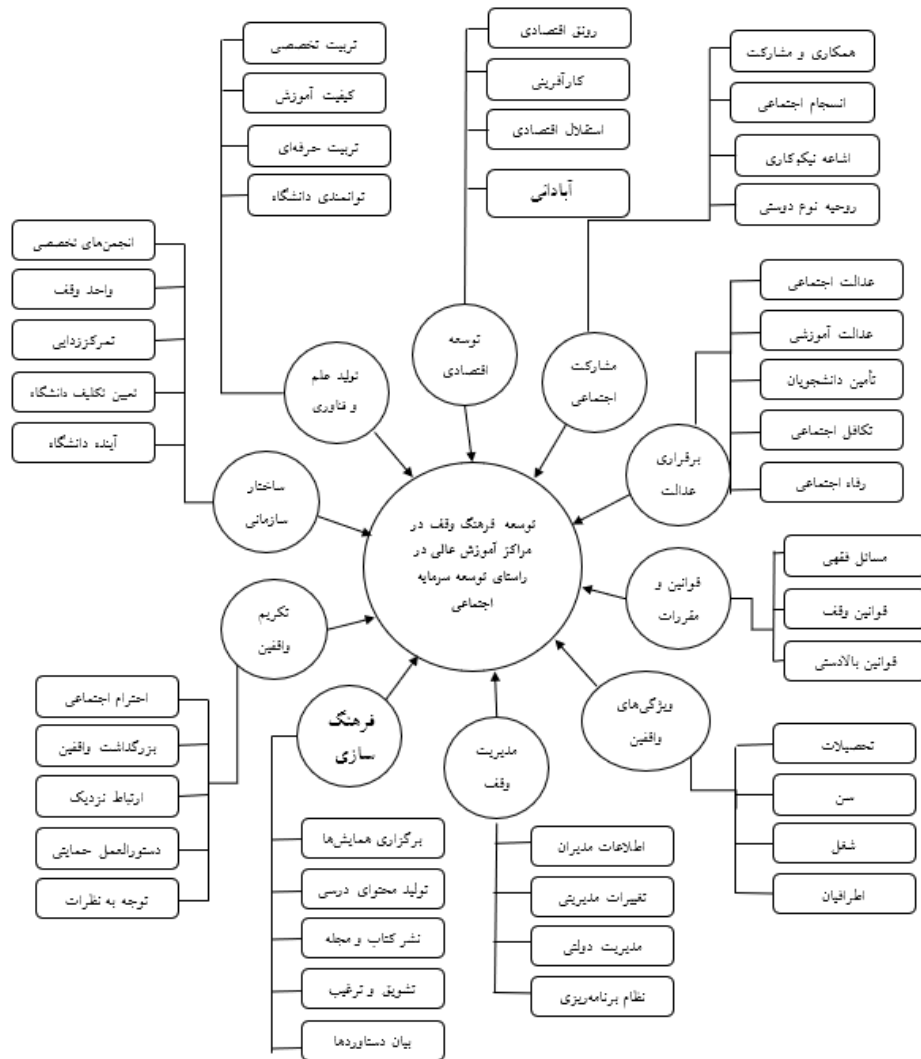
یافته‌های پژوهش

مطالعه حاضر با هدف ارائه مدلی جهت توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با هدف توسعه سرمایه اجتماعی پایه‌ریزی شد. در همین زمینه، تلفیقی از روش‌های تحقیق کمی و کیفی به کار گرفته شد تا در نهایت اهداف و فرضیات پژوهش حاصل شوند. با توجه به اهداف مطالعه، که شناسایی و تعیین راهبردهای توسعه فرهنگ وقف از دیدگاه خیرین و خبرگان دانشگاهی بود، از روش تحلیل مضمون بهره گرفته شد. در بخش دوم، پس از استخراج چارچوب‌های مفهومی توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی و توسعه سرمایه اجتماعی و تلفیق متغیرهای استخراج‌شده از این مدل‌ها با سایر متغیرهای تحقیق فرضیات و سؤالات مطرح‌شده در پژوهش مورد آزمون قرار گرفت. ابتدا با استفاده از روش تحلیل مضمون مضامین مهم توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی، که با استفاده از روش کتابخانه‌ای و به شیوه متون کاوی در بخش پیشینه تحقیق مورد مطالعه قرار گرفته بود، شناسایی شد. یکی از فنون تحلیلی مناسب در تحقیقات کیفی تحلیل مضمون است. از تحلیل مضمون می‌توان برای شناخت الگوهای موجود در داده‌های کیفی استفاده کرد و سپس شبکه مضامین آن را ترسیم کرد. تحلیل قالب مضامین یا شبکه مضامین نیز از ابزارهایی هستند که در بطن تحلیل مضمون به کار می‌روند. قالب مضامین فهرستی از مضامین را به صورت سلسله مراتبی نشان می‌دهد. شبکه مضامین نیز ارتباط میان مضامین را در نگاره‌هایی شبیه تارنما نشان می‌دهد. همچنان که از نمودار ۱ برمی‌آید، ۱۰ مضمون گسترده شناسایی شد: توسعه اقتصادی، تولید علم و فناوری، ساختار سازمانی، تکریم واقفین، فرهنگ‌سازی، مدیریت وقف، ویژگی‌های واقفین، قوانین و مقررات، برقراری عدالت، و مشارکت اجتماعی. در جدول مضامین، در مرحله نخست، یعنی کدگذاری توصیفی، عناصر موجود در هر مؤلفه به عنوان کد استخراج و سپس از میان کدها مضامین پایه، که همان ویژگی‌های تکراری و متمایز در متن هستند، شناخته شد. سپس در مرحله کدگذاری تفسیری مضامین پایه در سه دسته طبقه‌بندی شد که آن‌ها را مضامین سازمان‌دهنده (محوری) می‌گویند. آخرین مرحله تعیین مضمون فراگیر است که همه مضامین پیش‌گفته را در بر می‌گیرد.

جدول ۲. مضامین به دست آمده از روش کتابخانه‌ای و متون کاوی

مضمون فراگیر	مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه
	توسعه اقتصادی	آبادانی شهرها رونق اقتصادی کارآفرینی استقلال اقتصادی
	تولید علم و فناوری	تربیت تخصصی کیفیت آموزش تربیت حرفه‌ای توانمندی دانشگاه
مؤلفه‌های توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با هدف توسعه سرمایه اجتماعی	ساختار سازمانی	انجمن‌های تخصصی واحد وقف تمرکززدایی تعیین تکلیف دانشگاه آینده دانشگاه
	تکریم واقفین	احترام اجتماعی بزرگداشت واقفین ارتباط نزدیک دستورالعمل حمایتی توجه به نظرات
	فرهنگ‌سازی	برگزاری همایش‌ها تولید محتوای درسی نشر کتاب و مجله تشویق و ترغیب بیان دستاوردها
	مدیریت وقف	اطلاعات مدیران تغییرات مدیریتی مدیریت دولتی نظام برنامه‌ریزی
	ویژگی‌های واقفین	تحصیلات سن شغل اطرافیان
	قوانین و مقررات	مسائل فقهی قوانین وقف قوانین بالادستی
	برقراری عدالت	عدالت اجتماعی عدالت آموزشی تأمین دانشجویان تکافل اجتماعی رفاه اجتماعی
	مشارکت اجتماعی	همکاری و مشارکت انسجام اجتماعی اشاعه نیکوکاری روحیه نوع‌دوستی

در جدول ۲ مضامین با توجه به معانی و مفاهیم مشترک میان آن‌ها در قالب ۱۰ مضمون طبقه‌بندی شدند. جهت تعیین اینکه هر یک از مضامین از کدامیک از منابع به دست آمده جدولی با عنوان جدول مضامین پایه شناسایی شده در منابع مختلف تهیه و معرفی شد.

نمودار ۱. شبکه مضامین پایه و سازمان‌دهنده توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با هدف توسعه سرمایه اجتماعی

شبکه مضامین مضامین پیشنهاد شده جهت تحلیل داده‌ها را تعریف و تعدیل و داده‌ها را بر اساس آن‌ها تحلیل می‌کند. در این گام، شبکه‌های مضامین رسم شده بررسی و تجزیه و تحلیل می‌شود. شبکه‌های مضامین ابزاری برای تحلیل هستند، نه خود تحلیل. این شبکه‌ها به پژوهشگر کمک می‌کند به درک عمیق‌تری از معانی متون برسد و بتواند مضامین به دست آمده را تشریح کند و الگوهای آن‌ها را بشناسد. شبکه مضامین طراحی شده به روشنی مضامین پایه و سازمان‌دهنده توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی را نشان می‌دهد.

نتیجه

احساس تعهد و مسئولیت در قبال اجتماع یکی از معیارهای سنجش سرمایه اجتماعی است. بنابراین، افزایش کار نیک وقف کردن به معنای افزایش سطح سرمایه اجتماعی است. هدف اصلی پژوهش حاضر طراحی مدل توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی با هدف توسعه سرمایه اجتماعی است. نتایج نشان داد مؤلفه‌های ایجاد و توسعه فرهنگ وقف در مراکز آموزش عالی چهار طبقه گسترده اصلی است که عبارت‌اند از: ویژگی‌های واقفین، مدیریت و ساختار سازمانی، عدالت آموزشی، فرهنگ‌سازی. همچنین، عوامل مؤثر بر وقف در مالزی (عوامل دموگرافیک و عوامل دموگرافیک اجتماعی) با بریتانیا، استرالیا، برونزی، و پاکستان جهت درک بهتر ویژگی‌های واقفین مورد قیاس قرار گرفت که یافته‌ها نشان داد سن، درآمد، تحصیلات، و عوامل مذهبی بر رفتارهای خیرخواهانه در مالزی تأثیر می‌گذارد و خصوصیات اهداکنندگان بین هر کشور متفاوت است. عدم ساختار مناسب

اقتصادی، کارکردهای نامناسب، و ناهماهنگی ساختار اقتصادی کشور طی یکصد سال گذشته و وابستگی صرف آن‌ها به منابع دولتی حاصل از فروش ذخایر ملی نفت و گاز باعث ایجاد نوعی نابسامانی در فرایند تأمین منابع مالی علمی شده است؛ طوری که مؤسسات آموزشی، پژوهشی، و فناورانه که خود باید مولد ارزش اقتصادی باشند، تنها چشم به کمک‌های دولت‌ها دوخته‌اند تا منابع مالی مورد نیاز برای اداره امور جاری خود را تأمین کنند. این موضوع در مسیر دانشگاه‌های نوپا و همچنین دانشگاه‌های برتر کشور مطرح است؛ طوری که اگر دولت درآمد دانشگاه‌های برتر کشور را که بعضی از آن‌ها بیش از پنج دهه سابقه فعالیت دارند قطع کند این مؤسسات توان اداره امور خود را حتی برای یک سال مالی نخواهند داشت.

تقویت جنبه علمی و پژوهشی در سطح محلی و منطقه‌ای و ملی با ایجاد و ارائه حمایت‌های مالی و معنوی به کمیته‌های علمی و پرورش نخبگان و ارائه حمایت‌های مالی و معنوی به نخبگان و ایده‌پردازان از قبیل ثبت اختراعات، حمایت مالی و معنوی از انجام پروژه‌های تحقیقاتی صنعتی و غیر صنعتی مورد نیاز ارگان‌های دولتی، حمایت مالی و معنوی از برگزاری جشنواره‌ها و همایش‌ها و جلسات و کارگاه‌های آموزشی، مسابقات و بازدیدهای علمی در سطح منطقه به منظور یادگیری و تبادل نظر در زمینه‌های علمی که تأثیر قابل ملاحظه‌ای بر اولویت‌های وضع شده جهت توسعه دارند، کمک به معرفی و بازاریابی محصولات دارای فناوری نوین و نوظهور شرکت‌ها و مؤسسات دانش‌بنیان در سطح منطقه‌ای و ملی نیز می‌تواند راهکارهای مفید و مؤثر در جهت رشد و ترقی این بعد وقف نیز باشد. همچنین، در برنامه ششم توسعه در بخش آموزش عمومی، آموزش عالی و علم و فناوری ذیل ماده ۶۵، بند «ث»، آمده است: «دولت موظف است با تشویق خیرین و واقفان و رفع موانع موجود به گونه‌ای برنامه‌ریزی کند تا سهم وقف و خیریه از تأمین مالی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی و فناوری افزایش یابد.» (برنامه ششم توسعه، ۱۳۹۶: بند ث). نقش وقف در تحقق عدالت اجتماعی نیز مهم و قابل تأمل است. تحقق عدالت اجتماعی که پیش‌زمینه بهره‌مندی آحاد اجتماع از امکانات شایسته و درخور است مستلزم دو امر بسیار مهم است:

الف) زدودن فقر از جامعه. زیرا فقر در جامعه نشانه ظلم است. در روایت نیز آمده است که: «اگر به عدالت رفتار می‌شد همه مردم بی‌نیاز می‌شدند» (کلینی، ۱۴۳۰: ب) جلوگیری از تمرکز ثروت در دست عده‌ای معدود. در آیه ۳۴ سوره توبه ثروت‌اندوزی نکوهش شده است. همچنین، خداوند در آیه ۷ سوره حشر می‌فرماید: «لکی لایکون دوله بین الاغنیاء منکم». از همین رو، در آیه «خذ من اموالهم صدقه تطهرهم و تزکیهم بها ...» (توبه/ ۱۰۳) به معنای [ای رسول] از اموال مؤمنان صدقات را دریافت دار تا با آن صدقه‌ها نفوس آن‌ها را پاک و پاکیزه سازی ... هدف از دریافت صدقه از مؤمنان تطهیر و تزکیه نفوس آن‌ها به وسیله صدقه (و انفاق مالی) بیان شده است. بنابراین، همه انفاق‌های مالی، از جمله وقف، برای انسان به منزله هرس کردن درخت از اضافات است که او را در مسیر نیل به هدف اصلی و نهایی‌اش یاری می‌دهد و در این جهت به او سرعت می‌بخشد تا از این رهگذر خواست محوری اسلام در جهت زدودن همه جوانب و زوایای فقر در جامعه و نیز تحقق رفاه عمومی در حد معقول و مشروع حاصل آید. از این رو، اولاً، فقرزدایی تنها در حد قوت لایموت به نیازمندان کفایت نمی‌کند. ثانیاً، مسلمانان در برابر یک‌دیگر مسئول‌اند و کفالت همگانی دارند. وقف یک سنت اسلامی است که در آن شخص منفعت بخشی از اموال خود را به امور عام‌المنفعه اختصاص می‌دهد. این سنت که همواره مورد تأکید پیشوایان دینی بوده است در صورت اجرا شدن می‌تواند آثار و برکات فراوان فردی و اجتماعی به همراه داشته باشد. واضح است که برای احیا و ترویج سنت وقف باید فرهنگ‌سازی صورت گیرد و این امر از دو طریق اطلاع‌رسانی و آگاه‌سازی میسر می‌شود. امروز رسانه‌ها (به معنای عام آن) نقش مهم و بی‌بدیلی در حوزه هدایت و جهت‌دهی به افکار عمومی جامعه دارند که افزایش مشارکت‌های مردمی در بخش‌های مختلف از جمله آن‌هاست. به عبارت دیگر، رسانه‌ها در نهادینه و جامعه‌پذیر کردن مؤلفه‌های مختلف نقش مهمی بر عهده دارند که موضوع وقف به عنوان یک مؤلفه فرهنگ دینی از این نوع است. وقف در علم و فناوری بیشتر از آنکه نیاز به قوانین بالادستی داشته باشد به فرهنگ‌سازی نیازمند است. حاکمیت نمی‌تواند نیت واقفان را به صورت دستوری تعیین کند یا موقوفات کنونی را در مسیر خاصی سازماندهی کند. اما می‌تواند با فرهنگ‌سازی و آگاهی دادن واقفان را به وقف در فضای علم و فناوری تشویق و ترغیب کند (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۹: ۳۷).

نتایج این تحقیق با تحقیقات طاهری دمنه و حیدری دارانی (۱۳۹۷: ۴۱) با عنوان «تأملی در نقش و جایگاه وقف و نیکوکاری در علم و فناوری»، آرمون و اسدی (۱۳۹۶) با عنوان «آسیب‌ها و موانع توسعه فرهنگ وقف در جامعه»، اعوانی (۱۳۹۶) با عنوان «اهمیت نهادینه شدن وقف در پیشبرد علم و فرهنگ» هم‌سو و هماهنگ است.

هم‌سو با پژوهش انجام‌شده پیشنهاد می‌شود عوامل مؤثر بر وقف در حوزه‌های دیگر از جمله بهداشت و درمان، شهرسازی و توسعه شهری، امور رفاهی و اقتصادی، تولید و تجارت نیز بررسی شود. همچنین، می‌شود به تطبیق قوانین وقف در ایران و سایر کشورها، به‌ویژه کشورهای اسلامی، و بررسی تأثیر وقف بر اقتصاد، فرهنگ، دین، و سایر مؤلفه‌های اجتماعی نیز پرداخته شود. این پژوهش مانند هر پژوهش دیگری دارای برخی محدودیت‌ها بود؛ به‌ویژه محدودیت در تفسیر و تعمیم نتایج به دلیل احتمال قضاوت‌های شخصی در تفسیر، سوگیری احتمالی برخی افراد در نحوه ارائه پاسخ به سؤالات پژوهش، نحوه کنترل متغیرها، زمان و مکان برگزاری مصاحبه. این محدودیت‌ها می‌توانند بر نتایج تأثیر بگذارند. همچنین محدودیت در تعمیم نتایج این پژوهش به سایر جوامع آماری وجود داشت که در صورت وجود تشابهات باید با احتیاط صورت پذیرد.

سپاس‌گزاری

نویسندگان این پژوهش که مستخرج از رساله دکتری است از همه عزیزانی که در انجام گرفتن این پژوهش یاری کردند تشکر می‌کنند.

منابع

- آرمون، عسگر و اسدی، عبدالله (۱۳۹۶). *آسیب‌شناسی فرهنگ وقف در جامعه*. قم: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواران.
- اعوانی، غلام‌رضا (۱۳۹۶). اهمیت نهادینه شدن وقف در پیشبرد علم و فرهنگ. *خبر ماندگار*، ۲.
- افضل‌خانی، مریم و علی‌پور، وحیده (۱۴۰۰). تحلیل محتوای برنامه‌دستی مطالعات اجتماعی و هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی از منظر توجه به مفهوم وقف. *مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، ۵۸، ۱۹ - ۳۰.
- احمدی، مسلم و عابدی، عباس (۱۳۹۸). وقف و توسعه مراکز علمی؛ بازشناسی نقش و جایگاه وقف در نظام علمی ایران عصر صفویه. *اولین همایش ملی کارکرد وقف در توسعه انسانی با تأکید بر وقف علمی*. بیرجند: دانشگاه بیرجند - پردیس شوکت‌آباد.
- چاهیان بروجنی، علی‌اصغر (۱۳۹۷). نظامیه به مثابه الگویی تاریخی در رابطه بین وقف و علم؛ مؤسسات آموزشی و چالش منابع مالی. *نخستین همایش ملی وقف و علم و فناوری (الگوهای توسعه و ترویج)*.
- شامحمدی، منیر؛ محمدخانی، کامران؛ گودرزی، غلام‌رضا و صالحی امیری، رضا (۱۳۹۹). تدوین و تبیین الگوی مدیریت توسعه فرهنگ وقف با تأکید بر سرمایه اجتماعی در افق ۱۴۰۴. *آینده‌پژوهی مدیریت*، ۳۱(۴)، ۱ - ۲۰.
- شهبابی، محمدرضا (۱۳۹۷). *مقدمه‌ای بر فرهنگ وقف در اسلام*. دانشگاه تهران.
- طاهری‌دمنه، محسن و حیدری‌دارانی، زهرا (۱۳۹۷). تأملی در نقش و جایگاه وقف و نیکوکاری در علم و فناوری. *سیاست‌نامه علم و فناوری*، ۱۸(۱)، ۲۲ - ۳۹ - ۴۸.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۳۰). *الکافی*. به اهتمام محمدحسین درایتی. قم: مرکز بحوث دار الحدیث، قسم احیاء التراث، مؤسسه علمی-فرهنگی دار الحدیث.
- لطف‌عطا، اسدالله (۱۳۹۹). نگاهی به وقف در عرصه تحولات جدید. *وقف میراث جاویدان*، سال ۸، شماره ۳۰.
- مسعودی‌پور، سعید (۱۴۰۰). شناسایی و اولویت‌بندی راهبردهای بازاربازی وقف برای ترویج و توسعه فرهنگ وقف. *سومین همایش ملی خبر ماندگار*. تهران.
- ملک‌زاده، الهام و ناصری، اکرم (۱۳۹۹). وقف علمی و تأثیر آن در توسعه فرهنگی بیرجند. *مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان*، ۵۵، ۱۴۳ - ۱۶۵.
- نظری سرمازه، حمید؛ صیدایی، سید اسکندر و احمدوند، معصومه (۱۳۹۹). تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در بخش میانکوه شهرستان اردل با استفاده از رویکرد مدل‌سازی معادلات ساختاری. *برنامه‌ریزی فضایی*، ۱۰(۴)، ۱۱۳ - ۱۳۱.
- Armon, A. & Asadi, A. (2017). Pathology of Waqf culture in society, *Management Center of Sisteran Seminaries*, Qom. (in Persian)
- Afzal-Khani, M. & Alipur, V. (2021). Analysis of the content of social studies curriculum and heavenly gifts of elementary school from the perspective of paying attention to the concept of endowment, *Journal of Psychological Studies and Educational Sciences*, No. 58, 19-30. (in Persian)
- Ahmadi, M. & Abedi, A. (2018). endowment and development of scientific centers; Recognizing the role and place of endowment in the scientific system of Safavid era Iran. *the first national conference on the function of endowment in human development with an emphasis on scientific endowment*. Birjand: Birjand University. Shaukat-Abad. (in Persian)
- Avani, Gh.R. (2017). The importance of institutionalizing Waqf in advancing science and culture, *Khayer Mandegar Quarterly*, No. 2. (in Persian)
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3, 10-77.
- Chahian Borojeni, A.A. (2018). Nezamieh as a historical model in the relationship between Waqf and science; Educational institutions and the challenge of financial resources. *The first national conference of Waqf and science and technology* (models of development and promotion). (in Persian)
- Dzuljastri, A.R. (2016). A study on sources of waqf funds for higher education in selected countries, In *International Symposium on Waqf and Higher Education (ISWHE 2016)*. Istanbul, Turkey (pp. 33-39).
- Farra, M.H., Bayu Taufiq, P., Hakimi, Bin, M.SH., & Abd Halim, M.N. (2020). Issues and Economic Role of Waqf in Higher Education Institution: Malaysian Experience, *Al-Iqtishad: Journal Ilmu Ekonomi*, Vol. 8, No. 1.
- Gustina, G. & Ihsan, H. (2020). Managing University Through Waqf Assets: Evidence from Indonesia. *WMA-24-25*, Padang, Indonesia
- Harun, F.M., Possumah, B.T., Shafiai, M.H., & Nor, A.H. (2016). Issues and Economic Role of Waqf In Higher Education Institution: Malaysian Experience. *Al-Iqtishad, Jurnal Ilmu Ekonomi Syariah*, 8, 149-168.
- Koleyni, M.B. K. (2009AH). *To the attention of Mohammad Hossein Drait*, Qom, Dar al-Hadith Research Center, Department of Revival of Tradition, Dar al-Hadith Scientific and Cultural Institute, first edition, 1430 AH. (In Persian)

- Lotf Ata, A. (2020). A look at the Waqf in the arena of new developments, *The Waqf Quarterly of Yavidan Heritage*, Year 8, No. 30. (in Persian)
- Mahamood, S. M. & Rahman, A. A. (2014). Waqf financing for higher education: Contemporary funding applications in some selected countries. In *Proceeding Pelestarian Institusi Wakaf: Memperkasa Pendidikan Tinggi Negara* (pp. 263-278).
- Mohamed, A.F. (2016). Funding of higher education in Malaysia The potential role of endowments and Endowments. In *International Symposium on Waqf and Higher Education (ISWHE 2016)* Istanbul, Turkey (20-25).
- Masoudipour, S. (2019). Identification and prioritization of waqf marketing strategies to promote and develop the culture of waqf. *the third national conference of Khair Mandagh*. Tehran. (in Persian)
- Malekzadeh, E. & Naseri, A. (2019). Scientific endowment and its influence on the cultural development of Birjand. *Khorasan Social Cultural Studies*, No. 55, 143-165. (in Persian)
- Mohd Hanefah, Muhammad, H.M., Kamaruddin, R., Masruki, F.J., & Aimi Fadzirul, K. (2020). Financial Performance and Sustainability in Malaysian Waqf Institutions. 4th ASIA International Multidisciplinary Conference.
- Mohd Fuad, M.S. (2019). Waqf Fund (Waqf) as an Answer to Increasing Cost in Managing Higher Institutions. Proceedings of the 5th Annual International Conference on Management Research.
- Nazari Sarmaze, Ha., Sidaei, S.E., & Ahmadvand, M. (2019). Analysis of the state of social capital and factors affecting it in the Miankoh section of Ardal city using structural equation modeling approach, *spatial planning*, 10(4), 113-131. (in Persian)
- Romli, A. M. & Mohammed, M. O. (2016). *Towards sustainability and inclusive higher education: Challenges strategies*. In M. N. L. Y. Abdullah & A. N. Md Zain, (Eds.). University Sains Malaysia.
- Rothrock, MU., Robert, M., Lester, HD., MacPherson, Paul, N. (2021). the Use of Endowment Funds, American Library Association.
- Shahabi, M.R. (2017). *An introduction to the culture of Waqf in Islam*. University of Tehran. (in Persian)
- Smit, C. (2022). Endowments for Social Progress, Published by: Sigma Xi, the Scientific Research Society.
- Shamhamadi, M., Mohammadkhani, K., Gudarzi, Gh.R., & Salehi Amiri, R. (2019). Compilation and explanation of the management model for the development of the Waqf culture with an emphasis on social capital: in the horizon of 1404, *future studies of management*, 31(4). (in Persian)
- Taheri-Damneh, M. & Heydari-Darani, Z. (2018). A reflection on the role and place of Waqf and charity in science and technology, *Science and Technology Policy*, 8(1), Serial 22, 39-48. (in Persian)